

UOT 34.01

HÜQUQİ KOLLİZİYALARIN ANLAYIŞI

Z.N.ƏZİMOV

*Bakı Dövlət Universiteti**phd82@mail.ru*

Hüquqi kolliziyalar hüquq nəzəriyyəsinin mühüm nəzəri məsələlərindən biridir. Məqalədə hüquqi kolliziyaların milli hüquq sistemində terminoloji aspektləri nəzərə alınmaqla anlayışı və mahiyyəti araşdırılır. Məsələ ilə bağlı elmi ədəbiyyatda mövcud olan elmi mübahisələrə xüsusi diqqət ayrılır.

Açar sözlər: hüquqi kolliziya, normaların uyğunsuzluğu, fərqli digər qayda, hüquqi konflikt, normaların rəqabəti.

İctimai münasibətlərin daimi inkişafı, onların tənzimlənməsinin tarixən formalaşmış təcrübəsi dövlət tərəfindən qəbul edilən qanunvericilik aktlarının həcmnin və məzmunun sürətlə artmasına gətirib çıxarmışdır. Norma yaratma fəaliyyətinin subyektlərinin çoxluğu, bu subyektlərin vəzifəli şəxslərinin dəyişkənliyi və normativ hüquqi aktların müxtəlif dövrün tələbatına uyğun olaraq qəbul edilməsi onların məzmunu arasında uyğunsuzluqların, toqquşmaların yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan Respublikası dünya birliyinə inteqrasiyası ilə bağlı olaraq beynəlxalq münasibətlər çərçivəsində müxtəlif müqavilələr imzalamışdır ki, bu müqavilələrin bir çoxu məzmun etibarilə özü-özünü yeniləyir və inkişaf edir (məsələn, İnsan hüquqları və əsas azadlıqları barədə Avropa Konvensiyası Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən zaman-zaman şərh olunması ilə onun mənası yeniləyir və AR-in bununla bağlı yeni öhdəlikləri yaranmış olur). Belə dəyişikliklər zaman-zaman milli hüququn beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırılması ilə bağlı elmi-nəzəri bazanın formalaşdırılması və problemin nəzəri təhlilini zəruri edir. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi kolliziyalar hüquq sisteminin inkişafı, təkmilləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir və onların aradan qaldırılması hüquqi müəyyənlik prinsipinin tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri vasitələrdən biri sayılır.

Hüquqi kolliziyaların həlli hüquq sisteminin tələbatı kimi meydana gəlməsi onun effektiv şəkildə realizəsi üçün ilk növbədə, hüquqi kolliziya anlayışının nəzəri əsasları təhlil olunmalı, onun mahiyyəti araşdırılmaqla ümum-

hüquqi anlayış verilməlidir. Mahiyyət etibarilə arzuolunmaz təzahür kimi araşdırılsa da, hüquqi kolliziyaların hüquq sistemində müsbət rolunu da qeyd etmək lazımdır.

Elmi ədəbiyyatın tədqiqi hüquqi kolliziya anlayışına bir qayda olaraq aşağıdakı mənalarda istifadə olunduğunu təsdiqləməyə imkan verir:

- bir dövlətin hüquq normaları arasında kolliziya;
- iki müxtəlif dövlətin hüquq normaları arasında kolliziya;
- dövlətin daxili qanunvericiliyi ilə beynəlxalq hüquq arasında kolliziya;
- hüquq normaları ilə digər sosial normalar arasında kolliziyalar.

Bu məqalədə məsələnin daha çox birinci aspekti ilə bağlı ayrı-ayrı cəhətləri nəzərdən keçiriləcəkdir.

Hərfi mənada kolliziya latın dilində “collision” sözündən tərcümədə toqquşma, sarsıntı kimi tərcümə olunur. Bir qayda olaraq kolliziya milli hüquq ədəbiyyatında ziddiyyət kimi istifadə olunur. Qüvvədə olan qanunvericilikdə isə kolliziya anlayışının ziddiyyət, uyğunsuzluq, fərqli qayda kimi terminlərlə ifadə olunduğunu müşahidə etmək olar.

Qeyd edək ki, Azərbaycan dilində “ziddiyyət” və “fərq” sözləri eyni mənalı olmasa da, yaxın mənalı sözlər kimi işlədilir. Əgər “ziddiyyət” (2, 674) “1) iki şey (fikir, hərəkət və s.) arasında olan tam uyğunsuzluq, əkslik, çox kəskin fərq, uyuşmazlıq və ya 2) öz keyfiyyətləri, xassələri etibarilə başqası ilə uyğun olmayan, düz gəlməyən” mənalarda izah edilirsə, “fərq” (1,185) sözü “şeyləri, adamları bir-birindən ayıran hər hansı xüsusiyyət, onları bir-birindən ayıran cəhət” kimi izah olunur.

Göründüyü kimi, ziddiyyət sözünü müəyyən mənada kəskin fərq kimi də izah etmək olar. Hüquqi kolliziya barəsində danışarkən daha çox ziddiyyət sözündən istifadə olunmasını müşahidə etmək mümkündür. Qeyd edək ki, fərq” terminindən hüquqi kolliziya kontekstində istifadə olunmasını ətraflı təhlil etmək üçün milli qanunvericilik sistemində bəzi qanunvericilik aktlarının təhlilini məqsəduyğun sayırıq.

12 noyabr 1995-ci il Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında **ziddiyyət** yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir (qaralama bizə aiddir – müəl). Bu müddəə əsaslı olaraq bir çox aktlarda olduğu kimi, məhz ziddiyyət termini ilə ifadə olunmuşdur. Bu sıradan 28 dekabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsini göstərmək olar (bundan sonra MPM). MPM-in 13.3-cü maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlarla (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul olunmuş aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələr arasında **ziddiyyət** olduqda, beynəlxalq müqavilənin müddəaları tətbiq edilir (qaralama bizə aiddir – müəl.).

Bəzi qanunvericilik aktlarında Konstitusiyanın 151-ci maddəsinin məzmunu “ziddiyyət” kimi deyil, nisbətən başqa məzmununda “fərqli qayda” kimi ifadə olunmuşdur. Həmin aktlar sırasında aşağıdakıları göstərmək olar:

25 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Torpaq məcəlləsinin 113-cü maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə bu Məcəllədən **fərqli qaydalar** nəzərdə tutulmuşdursa, beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir (qaralama bizə addır – müəl.). Bənzər müddə 15 noyabr 2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Mənzil məcəlləsinin 1.3-cü maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddəyə görə “əgər Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilədə müəyyənləşdirilən normalar mənzil qanunvericiliyində nəzərdə tutulan normalardan **fərqlənərsə**, onda beynəlxalq müqavilənin normaları tətbiq edilir (qaralama bizə aiddir – müəl.). Bundan başqa oxşar məzmunlu müddə 14 iyul 2000-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual məcəlləsinin 2.3-cü maddəsində də göstərilir. Həmin müddəyə görə də, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə bu Məcəllədən **fərqli digər qaydalar** müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir (qaralama bizə aiddir – müəl.).

Qeyd edək ki, “fərqli qayda” anlayışından Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiya qanununda da istifadə olunur.

18 mart 2009-cu il tarixli referendumunda Konstitusiyaya edilmiş mühüm əlavələrdən biri də, dövlətlərarası müqavilələrlə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələri də təsdiq və ləğv etmək səlahiyyətlərinin tənzimlənməsi ilə bağlı oldu.

Milli müəlliflərdən S.Mirzəyev dövlətlərarası və hökumətlərarası müqavilələrin fərqli hüquqi qüvvəsini qeyd edərək bildirir ki, Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunan dövlətlərarası müqavilələrin hüquqi qüvvəsi hökumət tərəfindən təsdiq olunan hökumətlərarası müqavilələrin hüquqi qüvvəsindən yüksəkdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, dövlətlərarası müqavilələr vasitəsilə Azərbaycanın digər dövlətlərlə münasibətlərinin ən mühüm məsələləri nizama salınır. Ona görə bu müqavilələr mütləq Milli Məclisdə təsdiq (ratifikasiya) olunmalıdır. Milli Məclisdə təsdiq olunmuş və dövlətimizə münasibətdə qüvvəyə minmiş dövlətlərarası müqavilələr öz hüquqi qüvvəsinə görə həm onlardan əvvəl, həm də onlardan sonra qəbul olunmuş ölkə qanunlarından üstün qüvvəyə malikdir. Yəni dövlətlərarası müqavilə ilə qanun arasında ziddiyyət olarsa, müqavilə tətbiq ediləcəkdir (Konstitusiyanın 151-ci maddəsi). Beləliklə, Konstitusiyaya qəbul edir ki, dövlətlərarası müqavilə Azərbaycan Respublikasının qanunlarına (Konstitusiyaya və Referendumda qəbul edilmiş qanunlar istisna olmaqla) zidd ola bilər və bu da bütün dünya ölkələri üçün tamamilə normal bir haldır. Konstitusiyaya əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dövlətlərarası və hökumətlərarası müqavilələri bağlamaq səlahiyyətinə malik olsa da, bu günə qədər ölkə Prezidenti tərəfindən hər hansı höku-

mətlərərası müqavilə imzalanmamışdır. Hökumətlərərası müqavilələri baş nazir və ya dövlət başçısının səlahiyyət verdiyi digər vəzifəli şəxs imzalayır. Bu müqavilələrin böyük əksəriyyəti təsdiq üçün Milli Məclisə təqdim olunur. Milli Məclisdə təsdiq olunduqdan və müqavilədə müəyyənləşdirilmiş vaxtda qüvvəyə mindikdən sonra həmin hökumətlərərası müqavilələr qanun statusu alır. Təbii ki, həm dövlətlərərası müqavilələr, həm də hökumətlərərası müqavilələr hüquqi cəhətdən məcburidir və iştirakçı dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməlidir. Lakin əgər hökumətlərərası müqavilə, Azərbaycan qanunundan fərqli hüquqi rejim nəzərdə tutursa və həmin müqavilə Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunmayıbsa, Azərbaycan dövlətinin həmin müqavilədən irəli gələn beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirməsi problemi yaranır. Çünki qanun hökumətlərərası müqavilədən üstün hüquqi qüvvəyə malik olduğuna görə belə hallarda qanun tətbiq olunmalıdır. Bu isə Azərbaycanın öz beynəlxalq öhdəliklərini pozması deməkdir. Qanundan hər hansı istisnalar nəzərdə tutan hökumətlərərası müqavilənin Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunması və bununla da ona qanun statusu verilməsi yuxarıda göstərilən problemləri aradan qaldırır. Ona görə də, Konstitusiyaya edilən yeni dəyişikliyə əsasən, Azərbaycan Respublikası qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan bütün hökumətlərərası müqavilələr təsdiq və ya ləğv olunmaq üçün mütləq Milli Məclisə təqdim olunmalıdır. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərərası müqavilələri təsdiq və ləğv etmək səlahiyyətinin yalnız Milli Məclisə verilməsini nəzərdə tutan müddəanın Konstitusiyaya daxil edilməsi – mövcud ölkə qanunvericiliyinə və müvafiq praktikaya əsaslanmaqla, hökumətlərərası müqavilələrin bağlanması praktikası üzərində parlament nəzarətinin təmin edilməsidir (4,46-47). Müəllifin göstərdiklərindən tam aydındır ki, burada söhbət qüvvədə olan qanunla müvafiq hökumətlərərası müqavilə arasında mövcud olan kolliziyadan, xüsusən lex specialis derogat legi generali maksimasından gedir. Müəllif qanunlardan fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərərası müqavilələr dedikdə, qanundan hər hansı istisnalar nəzərdə tutan hökumətlərərası müqavilələri başa düşür.

“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyaya qanununa eyni anlayış 12 iyun 2018-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu ilə əlavə edilmişdir. Qanunun 70.3-cü maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində dövlətlərərası və Azərbaycan Respublikasının **qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərərası müqavilələrin** təsdiq və ləğv edilməsi barədə, uyğunlaşdırma məqsədilə hazırlanmış, həmçinin ad və digər texniki xarakter daşıyan dəyişiklikləri (müddət, məbləğ, yaş senzi ilə bağlı, həmçinin subyektlərin hüquqi vəziyyətinə təsir edən, hüquq məsuliyyətini yaradan və ya aradan qaldıran, yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran dəyişikliklər istisna olmaqla) nəzərdə tutulan qanun layihələrinə bir oxunuşda, digər qanun layihələrinə, həmçinin Konstitusiyaya qanunu layihələrinə isə üç oxunuşda baxılır. Azərbaycan Respublikasının **qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərərası müqavilələrin** mövcudluğu həm də o

anlama gəlir ki, belə müqavilələr dövlətlərarası müqavilələr də ola bilər ki, bu halda söhbət məhz müvafiq müqavilələrdən gedir.

Bundan başqa, de lege lata qanunvericilikdə hüquqi kolliziyaları ifadə etmək üçün “uyğunsuzluq” sözündən də istifadə olunur. Normativ hüquqi aktlar haqqında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası qanununun 1.0.12-ci maddəsinə görə də, normativ hüquqi aktların kolliziyası eyni ictimai münasibətləri tənzimləyən qüvvədə olan normativ hüquqi aktların ziddiyyətidir (uyğunsuzluğudur). Daha üstün hüquqi qüvvəyə malik olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında normativ hüquqi aktların iyerarxiya üzrə üstünlüyünün təmin olunmasına dair müddələrdə “uyğunluq” ifadəsi işlədilmişdir. Belə ki, Konstitusiyada Konstitusiyaya Məhkəməsinin konstitusiyaya nəzarəti səlahiyyətləri ilə bağlı 130-cu maddənin 3-cü hissəsində ilk 7 bənd məhz uyğunluğun yoxlanılmasından bəhs edir. Kontekstdə görə aydındır ki, bu halda iyerarxiya üzrə kolliziyaların aradan qaldırılmasından, yəni qanunvericilik sisteminə aşağıda yerləşən aktların özündən yuxarıda duran aktlar arasında olan toqquşmanın, ziddiyyətin aradan qaldırılmasından gedir. Fikrimizcə, ziddiyyətin mövcudluğu bir məsələdirsə, onun aradan qaldırılması ayrı bir məsələdir. Yəni uyğunluğun təmin olunması uyğunsuzluğun deyil, ziddiyyətin olduğu halda təmin olunur. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148.4-cü maddəsində də, “uyğunluq”dan - Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericilik sistemi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə uyğun olmasından bəhs olunur. Bu müddəə Konstitusiyanın 12.2-ci maddəsində də uyğunluq anlayışı ilə ifadə olunur. Həmin maddəyə görə Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə **uyğun** tətbiq edilir. Yuxarıdakılar əsasında belə bir ümumiləşdirmə aparmaq olar ki, normalar arasındakı iyerarxik münasibətlər məhz uyğunluq termini ilə ifadə olunur. Normaların iyerarxiyasını ifadə etmək üçün uyğunluq ifadəsindən istifadə olunmasını əsaslı saymaq lazımdır.

De lege lata qanunvericiliyin təhlili əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, kolliziyaların adlandırılması barədə “ziddiyyət” (lex superior qaydasında aradan qaldırılan kolliziyalar üçün), “uyğunluq” (həm lex superior, həm də lex posterior qaydasında aradan qaldırılan kolliziyalar üçün) və “fərqli digər qayda” və ya “fərqli qayda” (lex specialis qaydasında aradan qaldırılan kolliziyalar üçün) anlayışlarından istifadə olunur. Bu anlayışların hər biri müvafiq kolliziyaların aradan qaldırılması üçün istifadə olunan üç maksimuma uyğun gəlir.

Hər üç hal üçün işlənilən optimal anlayış kolliziya sözünün hərfi mənası daha uyğun kimi görünür. Kolliziya sözü latın dilində olan collisio sözündən götürülüb “toqquşma” kimi tərcümə olunur. Hüquq nəzəriyyəsinin digər hüquq elmləri üçün fundamental rolunu nəzərə alaraq hesab edirik ki, burada istifadə olunan anlayışlar mümkün olduğu qədər ümumiləşdirilmiş olsa, bu, metodoloji baxımdan sahəvi elmlər üçün daha effektiv olardı. Məhz qeyd olu-

nanlar əsasında hesab edirik ki, hüquqi kolliziyaları “toqquşma” kimi adlandırmaq nəzəri baxımdan daha doğru sayılmalıdır.

Mahiyyət etibarilə hüquqi kolliziya dedikdə, eyni və ya oxşar ictimai münasibətləri tənzimləyən ayrı-ayrı normativ-hüquqi aktlar arasında fərqlər və ya ziddiyyətlər, həmçinin hüquq tətbiqetmə prosesində və səlahiyyətli orqan və vəzifəli şəxslərin öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən yaranan ziddiyyətlər başa düşülür (13,175).

Hüquqi kolliziyalara verilən başqa bir anlayışa görə normativ-hüquqi aktlar arasında ziddiyyətlər, toqquşmalar baş verə bilər ki, belə ziddiyyətlər kolliziyalar adlandırılır. Hüquqda kolliziyalar təbii xarakter daşıya bilər. Belə təbii hallara normaların zamana görə qüvvəsi, müxtəlif ölkələrdə hüquqi tənzimləmənin fərqli xüsusiyyətləri, hüquqla tənzimlənən münasibətlərdə mövcud olan ziddiyyətlərlə əlaqədar ola bilər. Onlar hüquqyaratmada səhvlər, məcəllələşdirmə işindəki çatışmazlıqlarla da əlaqədar ola bilərlər (13,175).

Hüquqda kolliziyalar eyni münasibətləri tənzimləyən qüvvədə olan müxtəlif növ və müxtəlif səviyyəli hüquq normaları arasında ziddiyyətlər, hüququn realizəsini çətinləşdirən və ilkin olaraq aradan qaldırılmadan hüquqtəbii aktın qəbul edilməsini qeyri-mümkün edən oxşar münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar arasında uyğunsuzluqlardır (11,276).

Yuxarıda göstərilən anlayışlarda kolliziyanın mühüm əlaməti kimi göstərilən cəhətlərin fərqli olduğunu aşkar şəkildə müşahidə etmək olar. Əgər ilk tərifdə söhbət normativ-hüquqi aktlar arasındakı ziddiyyətlərdən gedirsə, sonuncu tərifdə yalnız normativ-hüquqi aktlar arasındakı toqquşmalar deyil, həmçinin hüquq normaları arasındakı toqquşmalardan söhbət açılır.

Hüquqi kolliziyaya anlayış verərkən müəyyənləşdirilməsi zəruri olan əsas məsələlərdən biri də, bu anlayışda toqquşmanın yalnız normalar arasında, yoxsa həm də normativ-hüquqi aktlar arasında olması əlamətinin mühüm əlamət kimi təsbiti məsələsidir.

Fikrimizcə, bu məsələdə hüquq norması ilə normativ-hüquqi aktın nisbəti barədə məsələyə nəzər salmaq lazımdır. Məlum olduğu kimi, qanunvericilik sistemi səlahiyyətli subyektlər tərəfindən hüquq normalarının qanun və qanunqüvvəli aktlar formasında təzahürüdür. Yəni hüquq norması və normativ hüquqi aktın nisbəti forma məzmunun nisbətidir. Hüquq norması məzmun, normativ hüquqi akt isə formadır. Hüquq normalarının təsbit olunduğu mənbələrdən biri də, məhz normativ hüquqi aktlardır. Əgər onların nisbəti bu anlayışları eyniləşdirməyə imkan versəydi, bu məsələnin ən optimal çıxış yolu olardı. Onlar arasında seçim edəndə bu daha asan olardı. Vəziyyəti mürəkkəbləşdirən əsas məqam ondan ibarətdir ki, hüquqi kolliziyalara yalnız normativ hüquqi aktlar arasında yaranan toqquşma kimi yanaşsaq, onda hüququn digər mənbələrində (hüquqi adətlər, normativ müqavilələr və s.) nəzərdə tutulmuş normalar arasındakı ziddiyyətlər, uyğunsuzluqlar və fərqliliklər hüquqi kolliziya anlayışından kənada qalmış olacaqdır. Bu baxımdan da hesab edirik ki, kolliziyaya anlayış verərkən onun hüquq normaları arasındakı ya-

ranan toqquşma kimi adlandırmaq daha doğru sayıla bilər. Məsələnin belə bir həllinin çatışmazlığı da vardır. Bu halda eyni normativ hüquqi aktın aralarında iyerarxiya olmayan, zaman etibarilə eyni olan və ümuminin xüsusiyyətlərinə nisbətli olmayan maddələri arasındakı ziddiyyətlərin kolliziyası yox, antonimie olmasıdır. Bütün bunlara baxmayaraq fikrimizcə, həm kolliziyada, həm də antonimie söhbət hüquq normalasından gedir və bu halda hüquq normaları arasındakı toqquşmadan gedir.

Prof. M.F.Məlikova hüquq normalalarının funksional fəaliyyətinə görə kollizion normaları xarakterik cəhətlər kimi göstərir: Kollizion normalar normativ hüquqi aktlar arasında baş verən ziddiyyətləri aradan qaldıran normalardır. Kollizion normalaların xüsusi əhəmiyyəti onların hüquqi sisteminin daimi olaraq yeni sosial reallıqla uyğunlaşdırılmasını, onun daxilindəki normalar arasında ziddiyyətlərin aradan qaldırmaqla stabilliyin, dayanıqlılığın təmin edilməsini, bununla da hüquq münasibətlərinin qanuni tənظیمlənməsini şərtləndirir (3, 164-16).

Hələ vaxtilə N.M.Korkunov göstərirdi ki, eyni dövlətdə bir-birini əvəz edən, müxtəlif dövrlərdə qəbul olunmuş qanunlar, həmçinin müxtəlif dövlətlərin ərazi qanunları arasında toqquşma mümkündür. Qanunlar arasında toqquşma “bir qanunun qüvvədə olduğu sferada baş verən faktın digər qanunun qüvvədə olduğu dövrdə müzakirə olunması” halında baş verir. Belə olan halda eyni fakt iki müxtəlif qanunun təsiri altına düşür: baş verdiyi yerə və vaxta görə bir yerə, müzakirə olunduğu yerə görə başqasına düşür. Müxtəlif dövrdə və yerlərdə qəbul olunmuş qanunların toqquşması baş verir (9, 336).

Elmi ədəbiyyatda hüquqda kolliziyanın anlayışı ilə bağlı mübahisələrdən biri “hüquqda kolliziyalar” və ya “hüquqi kolliziyalar” ifadəsinin daha doğru olması ilə əlaqəlidir. Bu barədə nəticəyə gəlməzdən əvvəl elmi ədəbiyyatda bununla bağlı əsaslandırılmaları nəzərdən keçirmək vacibdir. K.V.Axmetcanova bu iki ifadə arasındakı fərqlər barədə göstərir ki, bu anlayışlar arasında qarşılıqlı əlaqə olsa da, onlar bir-biri ilə sinonim deyillər. Birinci ifadədən müəlliflər hüquq normalalarının kolliziyasını, hətta qanunvericilik normalalarının kolliziyaları (sahə daxilində və sahələrarası, həmçinin dövlətdaxili və beynlxalq hüquq arasındakı kolliziyaları) ifadə etmək üçün istifadə edirlər. Elmi dövriyyədə hüquqi (юридические) kolliziyalar ifadəsindən istifadə olunması hüquq münasibətləri ilə hüquqa aid olmayan münasibətlər sferasını ayırmağa, bir tərəfdən hüquq normaları ilə əxlaq normaları, korporativ normalar, qanunvericilik normaları və adətlər arasında ziddiyyət olduğu vəziyyətini, digər tərəfdən planlaşdırılan normalar qüvvəyə minməmişdən əvvəlki vəziyyəti göstərməyə imkan verir (5, 16).

Hesab edirik ki, hüquqda kolliziyalar ifadəsi məntiqi baxımdan əsaslı görünərsə də, “hüquqi” sözünün Azərbaycan dilindəki leksik mənasına uyğun gəlmir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “hüquqi” termini sifət kimi (“hüquqi kolliziya” söz birləşməsi birinci növ təyini söz birləşməsidir və “hüquqi” sözü burada təyin kimi sifət rolunda çıxış edir) “hüquqa əsaslanan, hüquq

normalarına uyğun” mənasını verir, başqa bir mənası isə “hüquq normaları, hüquq qanunları və onların praktiki tətbiqi ilə bağlı olan” mənasında işlədilir (1, 403).

Başqa sözlə, sifət kimi kolliziyaların qarşısına hüquqi təyini istifadə edildikdə kolliziyaların hüquqla bağlılığı ifadə olunur. Birinci mənasında isə hüquqi kolliziyalar hüququayğun kolliziyalar mənasında gəlir ki, bu kolliziyaların mahiyyətini tam ifadə etmir. Qeyd olunanlar əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan dilinin qanunauyğunluqları baxımından “hüquqi kolliziyalar” ifadəsindən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur.

Hüquqi kolliziyalara verilən təriflərdə diqqəti çəkən cəhətlərdən biri onunla bağlıdır ki, baş verən uyğunsuzluqlar təkcə normalar arasında deyil, həmçinin hüquq münasibətlərinin subyektləri arasında ziddiyyətlə bağlı mövcudluğu qəbul olunur. Bu baxımdan kolliziyaların iki formada olduğu söylənir: formal-hüquqi (normativ-hüquqi aktlar arasında) ziddiyyətləri və hüquq münasibətlərinin subyektlər arasında ziddiyyətlər (7, 9).

Hüquqi kolliziyaların “hüquq münasibətlərinin subyektləri arasında yaranan ziddiyyətlər” kimi izahı onun sosioloji nəzəriyyənin mövqeyi baxımdan izahıdır. Məlumdur ki, sosioloji nəzəriyyə hüququ “canlı hüquq”un norması kimi başa düşülür, onu konkret şəxslərin davranışlarında təzahür etdiyini iddia edir. Ona görə də, kolliziyaların təkcə tələb olunan qayda kimi normaların məzmunu arasında ziddiyyət kimi deyil, hüquq münasibətləri subyektlərinin arasında olan ziddiyyət kimi izah edir.

Hüquqi kolliziyaların belə bir izahı onun hüquqi mübahisə ilə yaxınlaşmasını və bir çox əlamətlər üzrə eyniləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Bununla bağlı elmi ədəbiyyatda fərqli fikirlər mövcuddur.

Bir qrup müəlliflər hüquqi kolliziya və hüquqi mübahisələrin fərqləndirilməsinin zəruriliyini qeyd edərək göstərirlər ki, əgər hüquqi kolliziyalar iki və daha çox aktın göstərişlərinin ziddiyyətidirsə (uyğunsuzluğudursa), hüquq sahəsində konflikt və ya mübahisə hüquq münasibətləri subyektlərinin eyni göstərişin (aktın) şərhilə bağlı fikir ayrılığıdır (və ya birbaşa qarşıdurmasıdır) (7, 14).

Digər qrup müəlliflər isə hüquqi kolliziya və hüquqi konfliktin sinonim anlayışlar kimi işlədirlər.

Hüquqi kolliziyalarla bağlı geniş yayılmış anlayışlardan biri ondan ibarətdir ki, hüquqi kolliziya yalnız o halda mövcud olur ki, hüququn subyektinə ona aid olan iki bir-birinə zidd normaya eyni zamanda riayət etməsi mümkün olmur, belə ki, normaların birinə əməl etdikdə bu qaçılmaz olaraq digərinin pozulmasına gətirib çıxarır. Bu yanaşmanın məhdud xarakter daşdığı iddia olunsada, onun ən ağılabatan və əsaslı anlayışı kimi məhz davranış qaydalarının birinin seçilməsi zərurəti ilə bağlı olaraq meydana gəlməsidir. Hüquq norması davranış qaydası olduğu üçün iki bir-birinə uyğun olmayan normaların hər ikisinə müvafiq olan davranışı sərgiləmək mümkün deyil. Bu halda onlardan birini seçmək lazım gəlir. Kolliziya məhz bu zərurətdən meydana

çıxır. Buna görə də hesab edirik ki, belə bir anlayışın məzmun etibarilə geniş olmadığını söylənilsə də, hüquqi kolliziyaların fərqli izah olunması onun mahiyyətini tam olaraq ifadə edə bilməyəcək. Ona görə də, razılaşmaq lazımdır ki, normativ kolliziya yalnız məntiqi ziddiyyət deyil, funksional uyğunsuzluqdur, yəni bir normanın qüvvəsinin digər normanın qüvvəsinə mane olması, bir-biri ilə toqquşmasıdır.

Kolliziya və konfliktin (mübahisənin) ümumi cəhəti kimi, onların hər ikisi üçün ümumi olan ziddiyyət anlayışı ilə əlaqəli izahıdır. Hər iki anlayış bir-biri ilə ziddiyyətdə olan tərəflərin mövcudluğu halında var olur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, ziddiyyət mübahisənin zəruriliyi üçün tələb olunan şərtlər olduqda mübahisəyə çevrilir. Ziddiyyət onları daşıyıcıları qarşılıqlı fəaliyyətə keçdikdə mübahisəyə çevrilmiş olur. Beləliklə də, mübahisə obyektiv və subyektiv ziddiyyətlərin tərəflərinin mübahisəsində əks olunan təzahürüdür. Kolliziya isə hansısa ziddiyyətin, uyğunsuzluğun yalnız mövcudluğudur (12, 159). Hüquqi kolliziyanın mövcudluğu hüquq subyektinin davranışı ilə bağlı olduğu üçün ziddiyyətlə bağlı hissədə onların fərqləndirici cəhəti kimi kolliziyanın özü-özlüyündə mövcudluğu barədə mülahizələr əsaslı görünür. Fikrimizcə, kolliziya da hüquq konflikti (mübahisəsi) kimi hüququn realizasiyası zamanı meydana çıxır və hüquqtəbqiçedicini tərəfindən aradan qaldırılması tələb olunur. Əks halda kolliziya yalnız hüquq texnikası qaydalarının pozuntusu kimi nəzərdən keçirilə bilər ki, bu da məsələnin məhdud şəkildə qoyuluşu olardı.

Elmi ədəbiyyatda kolliziyaların mahiyyətinə fərqli baxış bucaqları var idi. Bəzi mənbələrdən mühafizəedici və tənzimləyici normalar sırasında xüsusi normalar fərqləndirilir ki, buraya da, definitiv normalar, norma-prinsiplər və kollizion normalar aid olunur. Kollizion normalar normalar arasında ziddiyyətlər olduqda işin necə həll edilməsinə imkan verən normalardır. Bu normalar müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif orqanlar, müxtəlif həcmdə qəbul olunmuş aktlar arasında yaranan ziddiyyətlərinin həlli üçün nəzərdə tutulmuşdur (10, 109).

Geniş yayılmış yanaşmaya görə hüquqi kolliziyalar mahiyyət etibarilə negativ təzahürdür. Heç şübhəsiz ki, qanunvericiliyin kolliziyası hüququn realizəsinə mənfi təsir göstərən amildir. Belə bir vəziyyət hüquq qaydasının səviyyəsinə mənfi təsir göstərir, hüququn səmərəliliyini aşağı salır, hüquqi tənzimləmənin təsirsizliyinə gətirib çıxarır. Bundan başqa, hüquqi kolliziyalar ictimai münasibətlərin iştirakçılarının öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirməyə də maneçilik törədə bilər.

Hüquq normaları arasındakı ziddiyyətlər, fərqliliklər, uyğunsuzluqlar hüquqi tənzimləmə mexanizminin pozulmasına və bununla da, onun təsirinin azaldılmasına gətirib çıxarır. Hüquq sahələrinin qanunvericiliyi arasında əsaslı ziddiyyətlərin mövcudluğu onların realizəsinə daha da çətinləşdirir. Bu baxımdan qanunvericilik prosesində hüquqi kolliziyaların aradan qaldırılması və həllinə, həmçinin hüquqyaratma prosesində yeni boşluqların yaranmamasına xüsusi diqqət ayırmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün bu mənfi cəhətləri ilə birgə bəzi müəlliflər hüquqi kolliziyaları

hüquq sistemində oynadığı rola və yaranma səbəbindən asılı olaraq neqativ və pozitiv növlərə bölürlər. Pozitiv kolliziyalar cəmiyyətin obyektiv tələbatı nəticəsində eyni növ hüquq münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının toqquşması, neqativ kolliziya hüquqyaratma subyektinin səhvi nəticəsində hüquq sistemində təzahür edən hüquq normalarının toqquşmasıdır. Əgər pozitiv kolliziyaları həll etmək lazımdırsa, neqativ kolliziyaları həm də aradan qaldırmaq zəruridir. Müəlliflərdən Y.A.Tixomirov hüquqi kolliziyaları sırf neqativ təzahür kimi qiymətləndirməyin yanlış olduğunu qeyd edərək göstərir ki, kolliziyalar tez-tez özündə müsbət tərəfi ilə də xarakterizə olunur və normal inkişaf prosesin mövcudluğunu təsdiqləyir və ya yeni hüquqi vəziyyətin yaranmasına dair qanuni tələbatın olduğunu ifadə edir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, dialektikanın əsas qanunlarından biri ziddiyyətlərin inkişafa səbəb olmasıdır və ziddiyyətlər yalnız neqativ təzahür ola bilməz (8, 156).

Hüquqi kolliziyalar ziddiyyətin nəticəsi olduğu üçün müəyyən dərəcədə qanunauyğun xarakter daşıyır. Elə bir hüquq sistemi yoxdur ki, onun hüquq normalarına kolliziallıq xüsusiyyəti aid olmasın. Bir tərəfdən kolliziyalar daha çox neqativ xarakter daşıyarsa da, digər tərəfdən kolliziyalar özündə hüquq sistemi və ümumilikdə cəmiyyət üçün pozitiv başlanğıc xarakteri daşıyır. Hüquqi kolliziyalar ictimai münasibətlərin və onlara uyğun olan dövlət-hüquq institutlarının normal inkişaf prosesinin göstəricisidir (6, 7). Belə bir yanaşma dialektik yanaşmanın təzahürü kimi qiymətləndirilməli və bir çox məsələlərin izahında əhəmiyyətli sayılan doktrinal yanaşma kimi qəbul olunmalıdır.

Şübhəsiz ki, hüquqda kolliziyalar hüququn çatışmazlıqları sırasına aiddir. Kolliziyalar hüquq sistemində uyğunsuzluq yaradır və bununla da, hüququn sistemli xarakterinə mənfi təsir göstərir. Hüquqi kolliziyalar hüququn effektivliyini, səmərəliliyini aşağı salır, vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsini zəiflədir. Kolliziyalar, həmçinin dövlət hakimiyyət orqanlarının işini çətinləşdirir, onların fəaliyyətinin nəticələrinə mənfi təsir göstərir.

Qeyd olunanları ümumiləşdirməklə hüquqi kolliziyalara aşağıdakı kimi tərif vermək olar:

“Hüquqi kolliziya dedikdə, bir-birinə uyğun olmayan davranış qaydaları arasında seçim etmək zərurətini yaradan hüquq normaları arasında toqquşma başa düşülür.” Hüquqi kolliziyalar hüquq normaları arasında ziddiyyətdən, onların bir-birinə uyğunsuzluğundan və məzmun etibarilə bir-birindən fərqlən-məsindən meydana gəlir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild, Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
3. Məlikova M.F. Hüquq nəzəriyyəsi. Dərslik. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş üçüncü nəşri. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 448 s.
4. Mirzəyev S.A. Azərbaycan parlamentinin inkişafı və müasir funksiyaları. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2009, №3, s.40-49.
<http://static.bsu.az/w8/Xeberler%20Jurnali/Sosial%202009%203/40-49.pdf>

5. Ахметжанова, К. В. Юридические коллизии: теория и практика: автореферат диссер. канд.юр.наук., М, 2017, 26 с.
6. Белякович Е.В. Коллизии пространного действия правовых норм // Сибирский юридический вестник. №4, 2008, с.3-7.
7. Денисенко В.В. Коллизии правовых актов и механизм их разрешения (теоретико-правовой аспект). Автореферат, Санкт-Петербург, 2004, 21с.
8. Козлов С.С. Некоторых возможностях разрешения коллизии в условиях правовой системы современной России // Вестник Мурманского Государственного Технического Университета. Т.9., №1, с.154-156.
9. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. СПб., 1898, 336 с.
10. Общая теория права и государства: Учебник. Под ред. В.В.Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп., М.: Юристъ, 2001, 520 с.
11. Радько Т.Н., Лазарев В.В., Морозова Л.А. Теория государства и права. М., Издательство «Проспект», 2018, 568 с.
12. Сибилева С.В. Юридические коллизии в Российской правовой системе // Социология власти. М., №5, 2008, с.158-164.
13. Теория государства и права. Учебник. Под ред. Н.И. Матузов, А.В. Малько. Юристъ, 2004, 512 с.

ПОНЯТИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ КОЛЛИЗИЙ

З.Н.АЗИМОВ

РЕЗЮМЕ

Юридические коллизии являются одним из важнейших вопросов теории права. В статье исследуются понятие и сущность правовых коллизий с учетом терминологических аспектов в национальной правовой системе. Особое внимание уделено дискуссионным вопросам относительно определений юридических коллизий в научной литературе.

Ключевые слова: правовая коллизия, несоответствие норм, иное правило, правовой конфликт, конкуренция норм.

CONCEPT OF LEGAL COLLISIONS

Z.N.AZIMOV

SUMMARY

Legal collisions are one of the most important issues in the theory of law. The article explores the concept and essence of legal conflicts, taking into account the terminological aspects in the national legal system. Special attention is paid to the discussion issues concerning the definitions of legal conflicts in the scientific literature.

Keywords: Legal collision, non-compliance of norms, other rule, legal conflict, competition of norms.